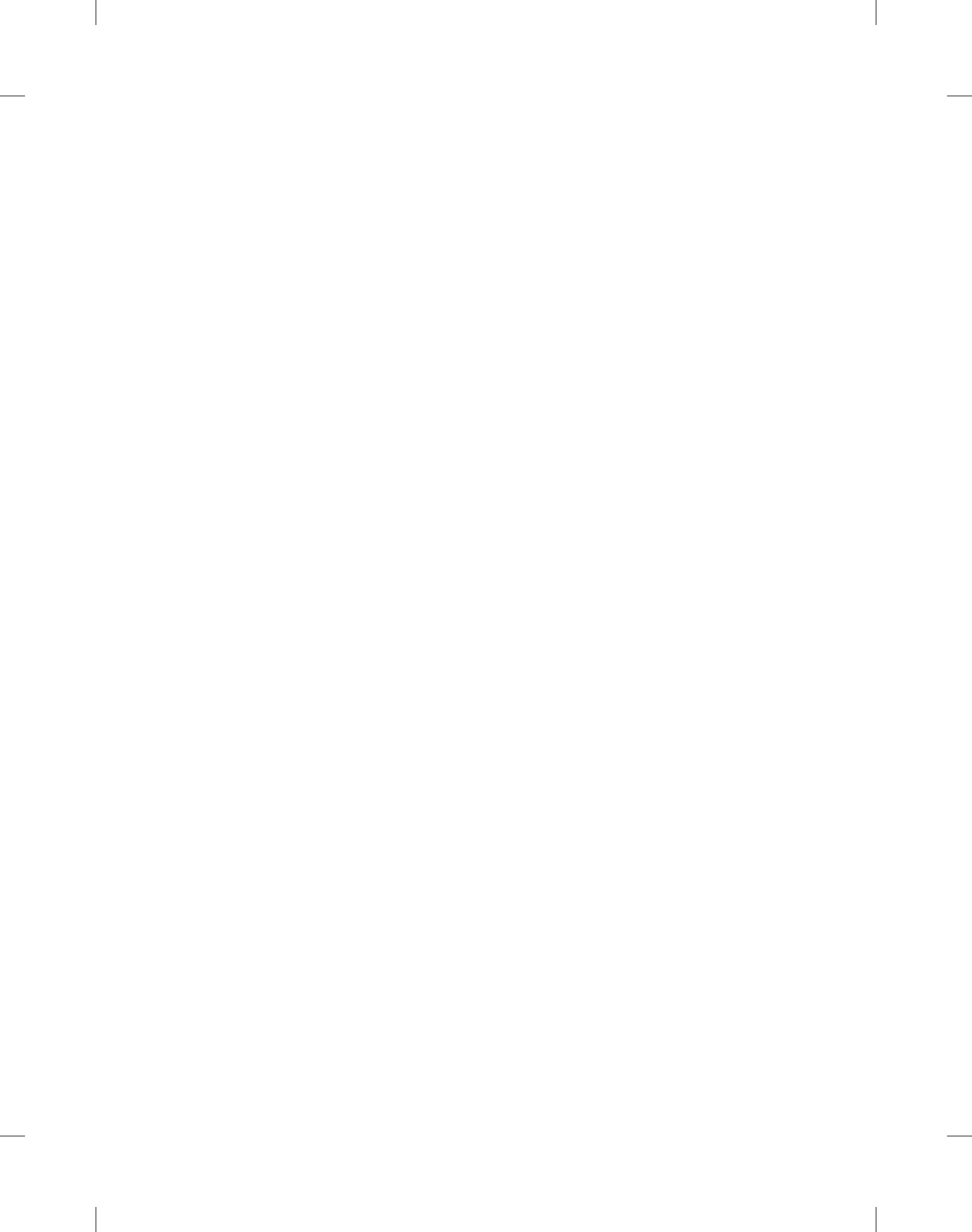

prikazi,
recenzije,
konferencije

Raghuram G. Rajan & Luigi Zingales
**Saving Capitalism from the Capitalists: Unleashing the Power of
Financial Markets to Create Wealth and Spread Opportunity**

Crown Business, New York, 2003., str. 384

Kulna knjiga *Spašavanje kapitalizma od kapitalista* izašla je prije više od jednog desetljeća, 2003. godine., a naprosto je začuđujuće do koje je mjere aktualna i danas, 2014. godine. Tu osobinu može zahvaliti nemilim događajima financijske krize iz 2008. koji su potvrdili strahove autora knjige, nove generacije profesora ekonomije škole Booth Sveučilišta u Chicagu, Luigija Zingalesa i Raghurama Rajana. Kako bismo shvatili u kakvu su položaju od 2008. oni koji zagovaraju ono što zagovaraju autori te kolika je umješnost argumentirati te stavove, valja prvo nabrojiti sve posljedice krize. Ona nije donijela samo urušavanje tržišta hipotekarnih kredita, neprimjereno ponašanje središnjih banaka (posebice Fed-a) i nezaposlenost, nego i korjenitu promjenu intelektualne paradigme u društvenim i humanističkim znanostima. Javni je izriječ preko noći premrežen apokaliptičnim krikovima, onima o propasti kapitalizma i zapadne civilizacije, financijski sustavi okrivljeni su za samo svoje postojanje, burza se počela poimati kao stjecište ekonomskih mesara, a izjave poput one „da je Marx ipak bio u pravu“, navodno samorazumljive, postale su *must have* za svakog studenta, profesora i proroka koji drži do sebe. U takvu okruženju istupati na način na koji su to učinili Zingales i Rajan prava je pravcata hrabrost.

Autori svoje izlaganje počinju snažnom tvrdnjom kako je kapitalizam najkvalitetniji sustav razmjene dobara i usluga koje je čovječanstvo dosad iznjedrilo. No, dodaju, sustav je itekako ranjen političkim i institucionalnim utjecajima, što na kraju rezultira raznim ishodima. Cilj im je odgonetnuti u kojem rasporedu odnosa on najbolje djeluje, na dobrobit najvećeg broja ljudi. Upravo tako, autori smatraju da je kapitalizam, optimalno postavljen, u interesu najvećeg broja ljudi, da nije nikakvo oruđe elite i kako je ono što neobrazovani i/ili zlonamjerni proglašavaju kapitalizmom nerijetko ponajmanje kapitalističko prema točno određenim parametrima.

U prvom dijelu knjige razmatra se korist od slobodnog financijskog tržišta. Čemu financijska tržišta? Kakvo je to slobodno financijsko tržište? Ono koje je razvijeno, razgranato, reći će autori. Podneblje gdje buja konkurencija među potencijalnim

kreditorima, s obiljem ponude kvalitetnih kredita po prihvatljivim kamatnim stopama, dobro i jasno propisanim pravilima ponašanja i politikom/državom koja je spremna neselektivno stati iza ugovornih odnosa i provesti ih. Ono omogućava onima koji nemaju da dođu do prijeko potrebnoga kapitala, tog pogonskog goriva kapitalizma, i svoje kapacitete (rad, ideje) pretvore u trajno dobro. Iz toga slijedi da kruto i nerazvijeno financijsko tržište godi onima koji imaju – u njihovim je rukama kapital, a oni osobno, ili njihovi pijuni na državnim položajima, služe kao vratari koji biraju tko će i za koju cijenu ući u društvo odabranih. Burza je, drže, kruna dobrog financijskog sustava. Borište na kojem ne samo da se sučeljavaju cijene nego se i prikuplja znanje. Ovdje se vrhunski referiraju na poznati Hayekov esej o korištenju znanja u društvu, spoznaju da je ono ograničeno i raspršeno među ljudima te da ga je nemoguće koncentrirati u jednom središtu, pa donijeti „ispravne“ odluke u pitanjima ekonomskog. U svaku cijenu ugrađeno je znanje tisuća ljudi koji se međusobno nikad nisu upoznali, ali u nesvjesnoj interakciji stvaraju konačnu predodžbu koja koristi svima. O tome koliko nam cijena govori najbolje svjedoči podatak iznesen u knjizi; ruska naftna poduzeća na ruskoj se burzi prodaju za 1 posto cijene po kojoj bi se prodavala da su američka. Što znači da su svi akteri svjesni razine inherentne korupcije koja krasi ta poduzeća, odnosno prodaje nafte posredničkim poduzećima ispod cijene, da bi je ona plasirala po punoj cijeni, pri čemu menadžment i posredničko poduzeće dijele zaradu, a samo prvo poduzeće i njegova vlasnička struktura bivaju oštećeni. Države koja bi trebala reagirati nema jer je u dosluhu s onima koji čine prijestup. Autori brane i instituciju financijskih derivata, što je za mnoge danas ravno blasfemiji. Naime ispravno zaključuju da specifična osiguranja poput osiguranja od potresa ili korištenje životnih osiguranja osoba oboljelih od smrtonosnih bolesti (kako ne bi morale „čekati svoju smrt“) ne bi bila moguća bez proizvoda koji bi raspršio rizik na puno zainteresiranih strana, gdje bi zajedno, u većoj ili manjoj mjeri, ostvarili probitak. Naime, vlasnike kuća na trusnim područjima ni jedno osiguravajuće društvo ne bi htjelo osigurati jer je vjerojatnost da će morati isplatiti odštetu velika. No ako tu vjerojatnost dovoljno puta podijele s nekim tko je voljan sudjelovati u pothvatu, tako da otkupi dio rizika, a zauzvrat dobije udio u zaradi koja će se ubrati od osiguranika, doći će do odnosa u kojem svi mogu donekle profitirati. Ukoliko do nemilog događaja dođe, osiguranik će dobiti odštetu, osiguravajuće društvo neće biti na tolikom gubitku jer je podijelilo rizik s trećom stranom, a treća strana neće biti na gubitku jer ima udjela u velikom broju polica širom države od kojih se mnoge nikad neće „ostvariti“. Ako do nemilog događaja ne dođe, osiguranik je miran jer zna da je osiguran, osiguravajuće društvo ostvaruje dobit od osiguranika, a treća strana također ostvaruje neku razinu dobiti. Na isti način ta treća strana od osiguravajućeg društva osobe oboljele od smrtonosne bolesti može otkupiti njezino životno osiguranje i isplatiti joj iznos od kojeg će moći dostojanstveno provesti svoje posljednje dane umjesto da nema nikakve „koristi“ od svog osiguranja te da se ono isplaćuje

članu obitelji ili prijatelju tek po njezinoj smrti. Moral ovdje ne valja uplitati. Na kraju krajeva, što je moralnije od međudjelovanja nekoliko osoba, bilo pravnih bilo fizičkih, koje svojom slobodnom voljom ulaze u odnos na zajedničku korist? Svaka slijedi svoje interese, a ishod je svačija korist. Ne u jednakoj mjeri, ali u skladu s vlastitom odlukom i kirurški precizno definiranim uvjetima.

U drugom dijelu knjige autori, nakon što su iznijeli normativnu obranu ideje financijskog tržišta, proučavaju njegovo podrijetlo. Prvu klicu vide u parlamentarnom obuzdavanju kralja u Engleskoj od strane građanstva i dijela plemstva, što je za posljedicu imalo prvo relativno neovisno sudstvo i svetost privatnog vlasništva, o koje se kralj više nije mogao nekažnjeno ogriješiti. Samim time niče klasa koja počinje donositi svoje ekonomske odluke, snositi svoje rizike i ostvarivati svoje prohibitke, neovisno o kruni i eliti. Osim građana, svojevrsnu blagodat osjećala je i država. Prvi se put mogla povoljnije zaduživati jer su vjerovnici, ohrabreni ustavnim promjenama, kamate snizili s 14 na 6 posto, uvjereni da će svoja sredstva jednog dana dobiti natrag. Rast javnog duga, kažu autori, donio je Engleskoj pobjedu protiv Francuske. U ovome se slažu s britanskim povjesničarom Niallom Fergusonom.

U trećem, u mom mišljenju najvažnijem dijelu knjige, autori nalaze sjeme razdora, pitaju se i daju odgovor na pitanje otkud nepovjerenje prema tržištu i kapitalizmu općenito. Ono leži u bolnim iskustvima Velike depresije i odgovorima koje su država i politika na nju ponudile. Ekonomske politike New Deala, sustav iz Bretton Woodsa i razdoblje nakon Drugog svjetskog rata tvore ono što autori zovu dogovornim kapitalizmom, sustavom u kojem su elite odgovorile potražnji masa za sigurnosti fiksiranjem tečajeva, ograničenjem kapitalnih tokova i povećanjem socijalnih prava, što nije ništa vrijedno čuđenja. Sustav je, smatraju, imao svoje dobre dane i odigrao svoju ulogu. No svijet se mijenja. Mnoga društva Zapada uljuljala su se u stečenu sigurnost i zaboravila da je ista nikla baš iz nesigurnosti. Da se dijeli ono što se prethodno stvorilo, do trenutka kad se dijeli ono što se – nema. Kapitalni tokovi zaobišli su i probili zabrane, a pojava novih igrača tržišne igre (Singapur, Tajvan, Južna Koreja), koji od onih starih nisu tražili dopuštenje, zbunjuje mnoge. Taj isti dogovorni kapitalizam u jednom trenutku donio je sigurnost i rast dohodaka, a u drugom dug, neumjerenu inflaciju, umjetnu zaposlenost, imobilnost radne snage, oživio je stare monopole, ohrabrio interesne skupine, proračunskim injekcijama osiguravao likvidnost onih koji svojim ponašanjem nisu zaslužili biti likvidni (2008!). U takvom stanju dolazi do preklapanja unutarnjeg truljenja i vanjskog šoka, odnosno – kronizma. Na deklarativnoj razini svaka promjena koja ugrožava postojeći sustav promatra se neprijateljski, kao sila koja želi „uzeti“ nešto što društvu inherentno „pripada“. Na supstancijalnoj razini povezuju se dva najnevjerojatnija „prijatelja“, ultrasiromašni i ultrabogati. Interesne skupine i gubitnici tržišne igre traže zaštitu onih u poziciji, a klasa kronističkih kapitalista zadovoljno trlja ruke

jer zna da će broj novih, pravih kapitalista koji ulaze u igru kao konkurencija odsad biti još manji. Koban je to savez koji paralizira drugi, zdravi dio društva. Politici nije posao da kreira cijene i nalazi kupce, ali treba osigurati okvir odgovornog ekonomskog ponašanja, a umjesto toga ona kupuje vrijeme i vlast podilazeći dvama suprotnim krajevima društvene strukture, što oni nagrađuju reizborom. Kratkoročno obogaćuje neke, dugoročno inhibira razvoj svih. Pravi *circulus vitiosus*.

Kako ga prekinuti?

U posljednjem, četvrtom dijelu knjige, Zingales i Rajan daju odgovor. Kapitalizam treba vratiti ondje gdje je i nastao, narodu. Ono što su u Engleskoj u 17. stoljeću bili pripadnici građanstva i dijela plemstva koji su obuzdali kralja, danas su mali poduzetnici, srednji poduzetnici, ulagači i radnici. Vladavina prava, dobre institucije i zdrava tržišna utakmica mogu povratiti povjerenje građana u tržište. Autori ni u jednom trenutku ne idealiziraju tržište, ono stvara i gubitnike. Zingales i Rajan ne libe se predložiti stvaranje mreže socijalne sigurnosti koja bi se za iste pobrinule jer bitno je odvratiti ih od traženja proaktivne zaštite politike i države, dati im svojevrsno utočište da se mogu oporaviti i vratiti sudjelovanju u tržišnoj igri. Upravo je tu, u pitanjima socijalnih politika, vidljivo „fino tkanje“ čikaške škole u odnosu na primjerice neokejnezijansku. Kaže jasno „ne“ direktnoj intervenciji, shvaćajući da ona dolazi iz dubioznih pobuda, a snažno „da“ promišljanju i razboritu ulaganju u ljude. Ne dijeli ni shvaćanja austrijske škole ekonomske misli. Ne zaziva povratak krutom zlatnom standardu, ne apostrofira tržište kao nešto nedodirljivo (shvaćajući da se ono od svoga početka isprepliće s politikom), ne boji se kvalitetnih socijalnih politika i kao neprijatelja ne vidi socijalizam, koji je davno poražen i ponižen, nego opstajanje dogovornoga kapitalizma. Novi pripadnici čikaške škole u svojim stavovima neodoljivo podsjećaju na erhardovski ordoliberalni pristup, koji se dokazao podizanjem Zapadne Njemačke iz pepela Drugoga svjetskoga rata u jednu od pet najprospulzivnijih svjetskih ekonomija.

Svojim optimističnim tonom i jednostavnim jezikom autori demaskiraju tezu da je kapitalizam neka demonska sila koja drobi sve pred sobom, pokazujući koliko je u biti krhak. Nije samomu sebi svrha, nego mu je svrha blagostanje najvećeg broja ljudi, što će, kad mu se osiguraju propisni uvjeti, uvijek i nepogrešivo isporučiti. Zingales je autor poznate distinkcije *pro-business* i *pro-market*. Biti *pro-business* i *pro-market* dvije su različite stvari, i mnogi ih miješaju. Prvo znači biti za etabrirane, one koji su svoje probitke ostvarili i nisu spremni držati razinu kvalitete koja ih je primarno do njih i dovela, nego se teže povezati s onima koji im zakulisnim putem mogu taj položaj osiguravati na štetu drugih. Drugo znači biti za dobru ekonomsku klimu, upotpunjenu dobrim zakonima i kvalitetnim institucijama, gdje će „prvi“ zasluženo biti „prvi“, no iznova će se morati natjecati s novim izazivačima, od čega u krajnjem računu cijelo društvo ima koristi.

Autorima ću uputiti jednu zamjerku. Nisu istaknuli mali paradoks politike. Uspješno su pokazali kako politika rado paktira s inhibirajućim snagama u društvu. Iznijeli su rješenja za takvo stanje – narodu valja vratiti povjerenje u tržište nizom politika. No u samom rješenju krije se novi potencijalni procijep. Politike provode političari. Političare bira narod. Hoće li narod „sam od sebe“ jednom odlučiti da bira one koji obećavaju dobra pravila, a ne pusta bogatstva? Neće. Može li eksterni šok, kojega generiraju zdrave ekonomije susjednih država, sam nadjačati unutarnje truljenje i vratiti narodu povjerenje u tržište? Ne vjerujem. Jer ne valja podcjenjivati moć politike da amortizira udar koji joj okrutna stvarnost uputi. Potrebna je, smatram, barem jedna generacija političara koja je voljna „zakotrljati“ kotač promjena. Pokazati narodu da postoji nešto bolje, na što će on razviti svijest o tome što mu je u dugoročnom interesu. Netko poput gospođe Thatcher u Britaniji 1979. Ne i Ronalda Reagana, koji se s njom uvijek navodi u paru, a objektivno gledajući, svojim nizom deficita i isprazne priče prije pripada domeni dogovornoga kapitalizma.

Spašavanju kapitalizma od kapitalista nisam bez razloga u prvoj rečenici dodijelio atribut kulturne knjige. Kad je izašla, bila je osvježanje. Danas, nakon što su se strahovi autora četiri godine po izlasku groteskno potvrdili, postaje štivom za svakoga tko se upušta u priču o krizi, elitama, korupciji i ekonomiji općenito. Kapitalizam, razvidno je, ne ide nigdje, a kakav će biti, ovisi samo o ljudima.

Aleksandar Musić

